

FIUME A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN, 1940–1945

Fiumét hagyományosan nagy figyelem övezi a magyar történettudományban, az adriai kikötőváros múltja a mai napig élénken foglalkoztatja a történészeket és a közvéleményt. A hazánkban megnyilvánuló figyelem elsődlegesen a város magyar korszakához, vagyis az 1868 és 1918 közötti „fénykorhoz” kötődik, amikor Magyarország európai jelentőségű kapujává vált a „Szent Korona gyöngye”. Kisebb érdeklődés követte az első világháborút követő kaotikus időszakot, amikor rövid ideig Gabriele D’Annunzio¹ vezetésével önállósodott a város, majd létrejött a Fiumei Szabadállam². Az 1924-es olasz annexiót követő időszak viszont alig jelenik meg a hazai irodalomban, a lehangoló kikötőváros második világháborús története pedig csak érintőlegesen lelhető fel a magyar tanulmányokban. Munkámban igyekszem bemutatni Fiume múltjának második világháborúhoz kötődő magyar vonatkozásait, illetve az 1940 és 1945 közötti eseményeket felvázolva újabb ismereteket kívánok nyújtani az adriai város gazdag és fordultatos történetéhez.

Fiume a két világháború közötti időszakban

Az utolsó magyar kormányzó, Jekelfalussy Zoltán³ 1918. október 29-ei távozásával véget ért Fiume gazdasági virágkora, és hat évig tartó bizonytalan, átmeneti időszak vette kezdetét.⁴ Magyarország egykori tengeri kapuja az olasz és a délszláv nacionalizmus fő ütközőpontjává vált.⁵ A padovai fegyverszünetet követően Itália kihasználta katonai

¹ Gabriele D’Annunzio (1863–1938) olasz költő, nacionalista politikus, aki szenvedélyesen támogatta Olaszország 1915-ös hadba lépését. 1919 szeptemberében szabadcsapataival elfoglalta Fiumét, és a következő évben megszervezte a rövid életű Carnarói Olasz Kormányzóságot (*Reggenza Italiana del Carnaro*). Számos történész szerint ez az állam előképe volt a későbbi, Benito Mussolini vezette olasz fasiszta diktatúrának. Az olasz hadsereg 1920 decemberében felszámolta D’Annunzio államát, a költő a későbbiekben Mussolininek köszönhetően anyagi problémáktól mentesen élhetett, III. Viktor Emánuel királytól pedig hercegi címet kapott. *Tombor* 1943. és *Ordasi* 2020. 23–25. o.

² A Fiumei Szabadállam (horvátul *Slobodna Država Rijeka*, olaszul *Stato libero di Fiume*) az 1920-as rapallói olasz–délszláv szerződéssel létrehozott miniállam volt, amelyet 1921-ben a nagyhatalmak is elismertek. Első elnöke 1921-ben az autonomista Riccardo Zanella lett, akit a következő évben egy fasiszta puccs elűzött. Az állam nem volt hosszú életű, 1924-ben területét felosztották Olaszország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között. *Ordasi* 2020. 24–25. o.

³ Jekelfalussy Zoltán (1862–1945), 1913-tól a kivándorlási biztos hivatal vezetője, Fiume utolsó magyar kormányzója, egyben a tengerészeti hivatal elnöke. 1918-tól felsőházi tag, 1927-től zászlósúr-helyettes. *T. Boros* 1930. 197. o.

⁴ Az 1915-ös londoni titkos egyezmény Fiume városát és kerületét nem ítélte oda Olaszországnak, de az olasz irredenta közvélemény a háborús győzelem után magától értetődően Itáliához kívánta csatolni a többségében olaszok lakta várost. Fiumének 1910-ben 24 212 olasz, 12 926 horvát, 6493 magyar és 2135 német lakosa volt. Róma és Belgrád viszonyában egészen 1924-ig központi szerepet játszott az úgynevezett fiumei vagy adriai kérdés.

⁵ *Ordasi* 2020. 18–25. o.

fölényét az újonnan alakuló Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal szemben, és megszállta Fiumét. 1919 szeptembere és 1920 decembere között a kikötőváros D’Annunzio vezetésével egy fasiszta jellegű miniállam székhelyévé vált. A Carnarói Olasz Kormányzóság tiszavirág-életűnek bizonyult, az 1920. november 12-én aláírt rapallói megállapodás⁶ alapján az ekkor létrehozott Fiumei Szabadállamot függetlenné nyilvánították, majd az olasz hadsereg a „véres karácsony” keretében felszámolta D’Annunzio és hívei ellenállását.⁷ Az alig 28 négyzetkilométer területű, az egykori magyar Fiumét és egy kis isztriai parti sávot magában foglaló *Stato libero di Fiume* (Fiumei Szabadállam) az olasz–horvát nemzetiségi konfliktusoknak köszönhetően instabil maradt. Végül a fasiszta Olaszország megállapodott a délszláv állammal, és az 1924 januárjában aláírt római szerződéssel rendeződött a város sorsa.⁸ Fiumét felosztották, a város és a kikötő nagy része Olaszországhoz került, amellyel csak egy szűk partmenti folyosón keresztül tarthatott kapcsolatot. A Fiumara (Recsina) folyótól keletre fekvő Sušak település, az 1918-ig Fiuméhez tartozó Baross-kikötővel⁹ és a Deltával¹⁰, valamint a belső területek horvát lakosságú falvai a délszláv államhoz kerültek. A megállapodás részleteit az 1925-ös nettunói egyezmény véglegesítette. (Lásd I. térkép, 361. o.)¹¹

A felosztás egyértelműen hátráltatta Fiume fejlődését, a kikötő elvesztette a hátszágát és piacait. A forgalom látványos visszaesése tükröződött a megcsontított város demográfiai helyzetén is. A két háború között alig növekedett a lakosság, sőt a húszas évek elejének zavaros körülményei miatt csökkenés volt tapasztalható. Az 1910-es népszámlálás szerint 49 806 fő élt a városban, 1925-ben már csak 45 857 lakost írtak össze.¹² Az olasz annexió után lassú növekedés, majd újabb csökkenés volt megfigyel-

⁶ Az 1920. november 12-én megkötött rapallói egyezmény átmenetileg rendezte Olaszország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közötti határokat. A szerződés értelmében Róma lemondott Dalmáciáról Zára városa, valamint Lagosta (Lastovo) és Pelagosa (Palagruža) szigetének kivételével. Az olaszok átadták az általuk korábban megszállt és igényelt Veglia (Krk) szigetét és Castuát (Kastav) a délszlávoknak, Fiuméből pedig egy külön államot hoztak létre. *Halmosy* 1983. 155. o. és *Juhász* 2020. 501. o.

⁷ Mivel D’Annunzio nem fogadta el a rapallói egyezményt, az olasz hadsereg 1920. december 24-e és 30-a között kemény utcai harcok után elfoglalta Fiumét – ezt az olasz–fiumei „testvérharcot” nevezték „véres karácsony”-nak. Az ellenállás megtörése után, 1921 januárjában D’Annunzio elhagyta a várost. *Hamerli* 2018b. 33. o.

⁸ A római szerződést 1924. január 27-én kötötték meg, amikor Olaszország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megállapodott abban, hogy Fiume Szabadállamot felszámolják, és területét felosztják egymás között. A várost Olaszországhoz csatolták, Sušakot és az egykori fiumei kikötő egy részét pedig a délszláv államhoz. A határok pontos meghatározására egy közös bizottságot hoztak létre, amely munkájának eredményeként jött létre a határokat véglegesítő, 1925. július 20-án aláírt nettunói szerződés. *Hamerli* 2018b. 33. o.

⁹ A Baross-kikötőt a dualizmus korában a magyar állam pénzügyi segítségével építették ki, elkészültében nagy szerepet játszott a névadó, Baross Gábor (1848–1892) közmunka- és közlekedésügyi miniszter.

¹⁰ A Fiumara (Recsina) részben mesterséges feltöltéssel létrehozott deltájának hovatartozása hosszú időn át volt vita tárgya az autonómiával rendelkező Horvátország és a Magyarországhoz külön testként csatolt Fiume között. *Ordasi* 2017.

¹¹ *Bali* 2014. 155. o.

¹² Fiume 1926.

hető, 1931-ben 59 928, 1936-ban, az utolsó fasiszta korszakban tartott népszámláláson 56 249 lelket írtak össze.¹³ A város demográfiai helyzetének hullámmzása igazodott a nagy gazdasági válsághoz és az átmeneti fellendülésekhez.

Fiume nemzetiségi összetételét tekintve csak hiányos adatokkal rendelkezünk, mivel az 1925-ös rendkívüli, csupán a városra kiterjedő népszámlálást leszámítva nem kérdeztek rá az etnikai hovatartozásra. A másfél évtizeddel korábbi, 1910-es állapothoz képest jól látható az olaszok előretörése, 1925-ben ők alkották 32 415 fővel a lakosság közel 71%-át. A horvát nemzetiség visszaszorult 23%-ra, a magyar kisebbség száma pedig az 1910-es 6493 főről 1397-re csökkent. Valószínűleg a gazdasági nehézségekkel magyarázható, hogy egy 1940-es becslés szerint az olaszok aránya kétharmadra esett vissza, míg a délszlávok együtt már meghaladták a 27%-ot. A magyarok a statisztikában ekkor már csak 643 fővel képviseltették magukat.¹⁴

A magyarság térvesztése olyan folyamatos tendencia, amely különösen az 1918-as hatalmváltás után, valamint a harmincas évek elején bekövetkező gazdasági válság alatt volt látványos. A háborút követően a döntően állami hivatalokban dolgozó magyarok hozzátartozóikkal együtt távoztak a zavaros viszonyok miatt egyre kevésbé élhető városból. A folyamatot nem tudta megállítani a magyar konzulátus 1921-es megszervezése sem,¹⁵ amelynek működése a Fiume központú Carnaro tartományra korlátozódott.¹⁶ A magyar kolónia zsugorodását kissé lassította a különböző szervezetek (Fiumei Magyar Kaszinó, Fiumei Magyar Segélyegylet) működése, valamint az 1932-ig

1. térkép: Fiume az 1924-es római szerződés szerint, bejelölve az 1918 előtti és az 1920-as rapallói határokat (Csákvári Kristóf)

¹³ Carnaro 1937. 8. o.

¹⁴ Az olasz uralom alatti utolsó, nemzetiségi viszonyokat megadó 1940-es becslés szerint a város 60 892 lakosából olasz 41 314, horvát–szerb–szlovén 16 681, magyar 643, német 310, egyéb 1944 fő. *Mattiuz* 2006. 95. o.

¹⁵ Fiumei magyar konzulok a két világháború között: 1921–1923: Sebestyén Pál; 1923–1926: Moran Rezső; 1926–1931: Takács Gyula; 1931–1944: Csíkszentmihályi Alfréd. *Ablonczy* 2018. 177. o.

¹⁶ Carnaro (vagy Fiume) tartomány az egyik legkisebb volt Olaszországban, Fiume városán kívül a Quarnaro (Kvarner)-öböl nyugati partvidékét, valamint Isztria északkeleti részeit foglalta magában. Területe mindössze 1121 km², lakossága 1936-ban 109 018 fő volt. Carnaro 1937. 10. o.

létező magyar nyelvű oktatás. A konzulátus az 1940-es évek elején már csak 600 főre becsülte a magyarok számát, ez a tizedét sem érte el az 1910-es adatnak.¹⁷

Az említett problémák miatt a két világháború között Fiume forgalma csak a töredékét tette ki a „boldog békeidőkének”, amikor még a kontinens tizedik legnagyobb kikötőjeként tartották számon: egymagában az Osztrák–Magyar Monarchia tengeri forgalmának egynegyedét bonyolította le, és 1913-ban több mint kétmillió tonna áru fordult itt meg.¹⁸ A korábban Trieszttel versengő város forgalma 1925-re mindössze 68 000 tonnára zsugorodott.¹⁹ A hanyatláshoz hozzájárult, hogy 1924 után lezárult az Amerikai Egyesült Államokba irányuló kivándorlás lehetősége, ezzel minimális szintre csökkent a személyforgalom is.²⁰

Fiume nem volt többé a magyar kereskedelem első számú kikötője, a forgalom soha nem közelítette meg az 1914 előtti szintet. Ezen a tényen az sem változtatott, hogy az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés megkötése után a budapesti kormányzat komoly erőfeszítéseket tett, hogy a magyar tengeri külkereskedelmet ismét visszaterelje az adriai városhoz.²¹ A húszas évek közepétől lassan újjáéledt a magyar gabonaexport, a délszláv állam vasúti díjszabása azonban nem tette lehetővé a dinamikus növekedést. A Trianon utáni magyar külkereskedelem több irányban is keresett megfelelő exportkikötőket az agrártermékek számára – a hagyományos versenytárs Trieszt mellett a román Brăila, valamint az északi német kikötők (Hamburg, Bréma, Stettin) jelentettek konkurenciát Fiume számára. Tovább nehezítette a helyzetet a harmincas évek közepétől kiépülő, Budapest (Csepel) központú Duna-tengerhajózás, amely jelentős árumennyiséget térített el a Fekete-tenger felé. E problémák ellenére Fiume továbbra is jelentős kiviteli kikötőnk maradt, 1939-ben a tengeren zajló búzaexport egynegyedét, a lisztének pedig egyharmadát bonyolította.²²

A nagy gazdasági válságból történő kilábalás érdekében a Gömbös Gyula vezette kormány 1934 novemberében gazdasági egyezményt kötött Olaszországgal. A római szerződés az új piacok megszerzésének reményében a fiumei kikötőn áthaladó magyar forgalom fejlesztését tűzte ki célul. Az egyezménynek köszönhetően 1935. április 20-án létrejött a Fiumei Magyar Királyi Fővámhivatal.²³ Az erőfeszítések szerény eredményeket hoztak, 1936-tól növekedésnek indult a kikötőn áthaladó magyar export, elsősorban a gabona, a szarvasmarha és egyéb élelmiszerek területén.²⁴

¹⁷ *Ablonczy* 2018. 177–179. o.

¹⁸ *Erdősi* 2022. 58–60. o.

¹⁹ *Pelles – Zsigmond* 2020. 309. o.

²⁰ 1912-ben a Cunard Line vállalat hajóin 23 001 kivándorló hagyta el Fiumét. *Erdősi* 2022. 196–197. o.

²¹ Az Olaszország és Magyarország között 1927–1928-ban megkötött kétoldalú kereskedelmi szerződésekről lásd *Hamerli* 2018a. 73–76. o.

²² *Bali* 2014. 156–158. o.

²³ Az egyezmény szövegét közli: *Juhász* 2020. 505. o.

²⁴ *Futó* 1942. 710–718. o.

Az 1934–1936-os évek átlagát tekintve Fiume vasúti forgalmának közel egynegyede Magyarországgal bonyolódott.²⁵

Trieszt továbbra is lényegesen nagyobb összforgalommal rendelkezett, több mint háromszorosan túlta felül Fiuméét. 1935-ben Genova tízszer több árut kezelt, de az olasz kikötők közül Velence, Savona, Nápoly és Civitavecchia is jelentősen nagyobb forgalmat bonyolított, mint Fiume.²⁶ A jugoszláv határ által körülölelt kikötőváros nem tudott versenyre kelni a megfelelő háterszággal rendelkező többi itáliai várossal, a trianoni Magyarország pedig nem tudott elég árucikket szállítani a kikötő felvirágoztatásához. Jugoszlávia nagy erővel fejlesztette a szomszédos Sušak kikötőjét, a Baross-kikötő a délszláv állam egyik kapujává vált, eltérítve a Fiumébe tartó horvátországi árucikkek legnagyobb részét.²⁷

A két háború közötti időszakban lassan magához térő tengeri kereskedelem mellett a város lakossága egyre inkább az iparból élt. A magyar korszakban kiépített üzemek többsége tovább működött, közülük kiemelkedett a kőolajfinomító, a dohánygyár, a papírgyár, a torpedógyár, vagy az egykori Ganz-Danubius hajógyár, ahol a SZENT ISTVÁN csatahajó is épült. Ez utóbbi üzem immár Cantieri Navale del Quarnaro néven több megrendelést kapott a korszakban. Fiumében a húszas–harmincas években 8 romboló, 9 torpedónaszád és 2 tengeralattjáró készült el, nagyobb hadihajók építésére azonban nem került sor. Jellemző, hogy a városról elnevezett 11 500 tonnás FIUME nehézcirkálót 1929 és 1931 között a rivális Triesztben építtette meg az olasz haditengerészet.²⁸

A határra szorult városból nem lehetett hadikikötőt kialakítani, a potenciális ellenségnek tekintett Jugoszlávia közelsége miatt csak időnként látogatták meg a Regia Marina²⁹ egységei. Az 1935-ig Itáliával baráti viszonyban lévő Nagy-Britannia flottája időnként udvariassági látogatást tett Fiumében. Ez történt 1934 szeptemberében is, amikor Andrew Browne Cunningham³⁰ admirális horgonyzott le a COVENTRY cirkálóval és egy romboló-flottillával a városnál.³¹ Az olasz hadiflotta adriai fő bázisa az Osztrák–Magyar Monarchiától örökölt, kiváló adottságokkal rendelkező Pola (Pula)

²⁵ *Juhász* 2020. 316. o.

²⁶ *Várszeghy* 1937. 365. o.

²⁷ A fiumei kikötő az utolsó „békeévben”, 1939-ben 953 520 tonnás forgalmat ért el (ebből az import 521 479, az export 432 042 tonna volt), ezzel elérte a legnagyobb árumennyiséget az olasz uralom alatt. Az új riválisként jelentkező sušaki kikötő ugyanakkor 568 775 tonnás összforalmat tudott felmutatni (243 512 tonna kirakott és 325 263 tonna induló áruval). Vö. Povijest grada Rijeke [é. n.]

²⁸ Fiumében épült meg 1924 és 1932 között a DANIELE MANIN, FRANCESCO NULLO, ALVISE DA MOSTO, GIOVANNI DA VERAZZANO, ANTONIO PIGAFETTA, NICOLO ZENO, BALENO, FULMINE romboló, valamint a RUBINO és TOPAZIO tengeralattjáró. *Fraccaroli* 1968. 29–133. o.

²⁹ Az olasz Királyi Haditengerészet.

³⁰ Andrew Browne Cunningham (1883–1963), a második világháború legsikeresebb brit tengernagya, 1939 és 1943 között a brit földközi-tengeri flotta parancsnoka, 1943-tól 1946-ig a haditengerészet vezérkari főnöke (*First Sea Lord*) volt.

³¹ *Cunningham* 1951. 164–165. o.

lett. A Fiumei-öbölben létezett egy hidroplán-bázis is,³² amelyet korlátozott mértékben polgári és katonai célokra egyaránt használtak.³³

A kikötőváros a háború első időszakában

A világháború 1939. szeptemberi kitörése közvetlenül még nem érintette a város forgalmát. Az olasz mellett a magyar tengerhajózást is zavarta ugyanakkor a britek által a Földközi-tengeren kiépített tengeri blokád, amellyel a Harmadik Birodalom nyersanyagellátását, a Németországnak szánt tiltott árut (*contraband*) igyekeztek feltartóztatni.³⁴ Az angol földközi-tengeri flotta hadihajói átkutatták a Magyarországra számúra árut szállító hajókat is, és sok esetben lefoglalták a gyanúsnak ítélt szállítmányokat. Az így megnehezült tengeri szállításon nem sokat enyhített, hogy a brit hatóságok különleges engedélyével (ún. *navicert*) az importőrök továbbszállíthatták a nem feketelistás (német érdekeltségű) termékeket. Az ilyen árut kísérő úti okmányt a származási helyen működő brit konzulátus állította ki, és segítségével átjuthattak a tengeri ellenőrzésen az importszállítmányok.³⁵ Nehezítette a helyzetet, hogy az olasz kikötőkben működő helyi hatóságok a hazánknak szánt áruk jelentős részét lefoglalták, így 1940 tavaszára tekintélyes mennyiségű áru torlódott fel Triesztben és Fiumében. A kaotikus állapotok megoldására küldték ki 1940 márciusában Szeibert Lajos³⁶ kapitányt külkereskedelmi megbízottként Triesztbe. Szeibertnek az angol konzulátusok és az olasz vámhatóságok által lefoglalt és zárolt javak tekintélyes részét sikerült felszabadítania, tevékenységének köszönhetően a kikötőkben rekedt magyar tulajdonú áruk 90%-át el lehetett szállítani.³⁷

A háborús körülmények egyre jobban megnehezítették a földközi-tengeri hajózást. Az 1939-es évben hazánk Fiumén keresztül zajló tengerentúli importja majdnem elérte a 98 000 tonnát, a következő évben a magyar behozatal már csak 36 000 tonnát tett ki. A háború okozta visszaesés kevésbé volt drámai az export esetében, az 1939-es 154 000 tonnás adat 1940-re mindössze 146 000-re esett vissza. Külön érdekesség, hogy ekkor Fiume a magyar behozatal tekintetében megelőzte az örök rivális Triesztet. Az európai háború kitörése rövid időre megnövelte Fiume szerepét, hazánk tonnában

³² 1939 júniusában Mussolini is hidroplánnal látogatta meg a kikötővárost. Povijest grada Rijeke [é. n.] Az 1930-as évek végén Fiumét Polával és Velencével kötötte össze rendszeres repülőjárat.

³³ Fiume légi forgalmának csekélységét jelzi, hogy 1935-ben mindössze 759 utas használta, 4990 kilogramm poggyással. Ugyanebben az évben a kikötőben 154 137 utas fordult meg. *Várszeghy* 1937. 365. o.

³⁴ A korszak magyar tengerhajózásáról lásd *Juba* 1993.; *Zsigmond* 2010a. 45–52. o.; *Uő* 2010b. 26–33. o.; *Réti* 2021. 224–232. o.

³⁵ *Juhász* 1982. 211–213. o.

³⁶ Szeibert Lajos (1893–?), tengerészkapitány, 1907 és 1911 között a fiumei tengerészeti akadémia (*Nautica*) növendéke, 1914-ben tengerészhadnagy, az 1920-as években az Atlantica társaság kapitánya, majd a csepeli Magyar Királyi Nemzeti és Szabadkikötő főfelügyelője volt. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 349. o.

³⁷ MNL OL K 99, 68. cs. 1227/1941.

számított tengeri exportjából 1939-ben 18, a következő évben már 41%-kal részese-
dett. E hirtelen aránynövekedés leginkább az észak-német kikötők háború miatti lezá-
rásának, illetve az összforgalom felére csökkenésének köszönhető. Fiume részese-
dését az Olaszországba szállított búza növelte meg, ez a termény adta 1940-ben az összes ki-
vitt áru négyötödét. Az import terén Fiume kiemelkedett a többi európai kikötő közül,
Magyarország tengerentúli behozatalából 1939-ben 38, 1940-ben pedig 34%-kal része-
sült, így Trieszt mellett a legfontosabb importkikötőnké vált.³⁸

Olaszország 1940. június 10-én hadat üzent Nagy-Britanniának, ezzel gyakorlati-
lag Fiume előtt lezárult a tengeri forgalom lehetősége a nem Adria-parti országokkal.
A mediterrán térségben zajló harcok elvágták a kikötőt a hagyományos kereskedelmi
partnerektől.³⁹ A várost a növekvő hadi szállítások és az ipari termelésben megfigyel-
hető háborús konjunktúra tartotta életben. Az adriai kikötők különösen fontos szerepet
játszottak az 1940 októberében kirobbant olasz–görög háború következtében megélén-
külő, Albániába irányuló utánpótlás szállításában. A rendkívüli körülmények között
nem tartottak népszámlálást, az 1940-es becslés szerint 60 892 főre nőtt a népesség,
majd 1942-ben a háborús ipari konjunktúra hatására a lélekszám 62 023 fővel tetőzött.⁴⁰
Ezt követően a háborús állapotok és az 1943-tól meginduló szövetséges bombázások
a népesség ismételt csökkenéséhez vezettek.

Olaszország háborúba lépését követően Belgrád számított Mussolini támadására,
ezért a jugoszlávok az olasz határ mentén komoly erődítési munkálatokat folytat-
tak. Bartók László⁴¹ zágrábi magyar konzul 1940 júliusában készített jelentése sze-
rint Sušaktól észak felé a Gorski Kotar régió területén Delnicéig erődítési körgyűrűket
létesítettek tankcsapdákkal és drótsövényekkel. Ugyanakkor a katonai készülődéssel
párhuzamosan Belgrád a délszlávok harci morálját olaszellenes érzelmekkel igyekezett
erősíteni.⁴² Az Itália irányában hagyományosan erős délszláv ellenszenv egyik fontos
oka a Fiume hovatartozásáról szóló több mint két évtizedes vita volt. Növelte a feszült-
séget, hogy Róma támogatta a szélsőséges usztasa⁴³ csoportokat, amelyek fő célkitűzé-
se a független Horvátország megteremtése volt. Ez a rossz viszony csak a német diplo-
mácia erőteljes fellépésének köszönhetően enyhült.

³⁸ Pap 1941. 225–235. o.

³⁹ Futó 1942. 721–722. o.

⁴⁰ Mattiuz 2006. 95. o.

⁴¹ Bartók László (1896–1963), hivatásos diplomata. Varsóban, Prágában, Belgrádban teljesített szolgál-
latot, majd a pozsonyi konzulátust vezette. Magyarország népszövetségi delegációjának helyettes ve-
zetője 1936 és 1939 között. Konzul, főkonzul, majd első beosztott Zágrábban az 1939 és 1944 közötti
időszakban. 1944-ben lemondott, 1945–1946-ban a párizsi békeelőkészítő bizottságban tevékenyke-
dett. 1947-ben nyugatra emigrált. Martonyi 2018. 684–685. o.

⁴² MNL OL K 63, 144. cs. 105/pol. 1940.16/5.

⁴³ A horvát usztasa („felkelés”) mozgalom (hivatalos nevén Usztasa – Horvát Forradalmi Mozgalom)
erőszakos módszerekkel igyekezett elérni a független horvát állam kiszakadását a királyi Jugoszlá-
viából. Az usztasa terroristákat Olaszország mellett titokban Magyarország is támogatta az 1930-as
években. Sokcsevits 1997. 61–65. o.

Hitler nyomására 1941. március 25-én Jugoszlávia belépett a háromhatalmi egyezménybe, de két nappal később angol támogatással katonai puccsot hajtottak végre Belgrádban.⁴⁴ Az új vezetés kiléptette a délszláv királyságot az egyezményből. Ez a váratlan esemény kényszerítette arra a tengelyhatalmakat, hogy az eredetileg Görögország ellen felvonultatott erőkkel lerohanják Jugoszláviát is.⁴⁵ A kibontakozó háborús feszültségre való tekintettel március 31-én Temistocle Testa⁴⁶, Carnaro tartomány prefektusa elrendelte a civil lakosság kitelepítését Fiuméből. Átmenetileg közel 47 000 ember hagyta el a várost és környékét, és települt át Olaszország belsejébe, elsősorban az isztriai üdülővárosokba és Veneto tartományba. A harcok elmúltával, már április folyamán döntő többségük visszatért.⁴⁷

Hitler és Mussolini döntésének köszönhetően 1941. április 6-án a kikötőváros a frontvonalba került. Az olasz 2. hadsereg Vittorio Ambrosio⁴⁸ tábornok vezetésével felsorakozott a jugoszláv határ mentén, összesen 15 hadosztállal és 250 000 katonával.⁴⁹ A délszláv államba beékelődő Fiume értelemszerűen jó kiindulási pontot biztosított a fasiszta haderő támadásához. Az említett polgári kitelepítés azonban késleltette a hadsereg felvonultatását az Isztriával csak keskeny korridorról összekötött Fiumébe, így az olasz támadás ebből az irányból nem kezdődhetett meg a németekével egyszerre.

A balkáni német villámháború során Slavko Kvaternik⁵⁰ usztasa vezető április 10-én kikiáltotta Horvátország függetlenségét, a délszláv állam pedig alig két hét alatt összeomlott.⁵¹ Az olasz hadsereg kihasználta a német katonai sikereket, Ambrosio 2. hadserege a horvát függetlenség kikiáltásának másnapján, április 11-én kelt át a Fiumara folyón. Sušak városát minden ellenállás nélkül foglalták el, a széteső jugoszláv királyi hadsereg harc nélkül visszavonult a hegyekbe.⁵² Olaszország nemcsak Sušakot szerezte meg, hanem április közepéig megszállta a teljes jugoszláv tengerpartot, mélyen benyomult Dalmáciába és Horvátországba, valamint Boszniába is. Az olasz okkupáció nagyjából a Dinári-hegység fő vonulatáig terjedt ki, ezen túl Németország látta el a megszálló feladatokat. A balkáni hadjáratot követően Olaszország jelentős annexiókat hajtott

⁴⁴ *Onslow* 2005.

⁴⁵ *Churchill* 1989. 474–484. o.

⁴⁶ Temistocle Testa (1897–1949), olasz fasiszta politikus, 1938 és 1943 között Fiume tartomány prefektusa, majd Szicília főbiztosa, később Róma prefektusa lett. 1943 szeptembere után az Olasz Szociális Köztársaság szolgálatába állt. A háború után elítélték is internálták, 1949-ben öngyilkos lett. https://en.wikipedia.org/wiki/Temistocle_Testa (A letöltés időpontja: 2024. január 17.)

⁴⁷ Povijest grada Rijeke [é. n.]

⁴⁸ Vittorio Ambrosio (1879–1958), olasz tábornok, 1939-től az olasz 2. hadsereg parancsnoka. 1942–1943-ban vezérkari főnök, Mussolini bukása után Pietro Badoglio miniszterelnök (lásd 76. jegyzet) mellé állt, 1945-ben nyugdíjazták. *Kindl* 2016. 40. o.

⁴⁹ *Zita* [é. n.]

⁵⁰ Slavko Kvaternik (1878–1947), horvát usztasa tábornok és politikus, 1941. április 10-én bejelentette a Független Horvát Állam megalapítását. Az újonnan létrehozott államban hadügyminiszter lett, majd 1943-ban nyugdíjba vonult. 1947-ben háborús bűnösnek kivégezték. *Hamerli* 2018a. 223. o.

⁵¹ *Sokcevićs* 1997. 63. o.

⁵² A jugoszláv összeomlásról lásd *Keegan* 2019. 143–148. o.

vége, így bekebelezte Szlovénia déli, egykori krajnai részét (Lubiana tartomány néven), valamint Dalmácia jelentős területeit, számos adriai szigetet, illetve Cattaro (Kotor) környékét.

Az olasz államhoz csatolták Sušakot, így az egykori Baross-kikötő ismét egyesülhetett a fiumei kikötővel, és a Fiumara folyó megszűnt államhatár lenni.⁵³ A város jobb védelmének és nagyobb hátszágának biztosítása érdekében az 1941. május 18-ai olasz–horvát egyezmény alapján Fiume (vagy más néven Carnaro) tartományt jelentősen megnagyobbították. A hozzácsatolt 1382 km² révén területét több mint kétszeresére növelték, a korábban Jugoszláviához tartozó Castua (Kastav), Sušak, Čabar és Delnice kerülete, Buccari (Bakar) városa, valamint Veglia (Krk) és Arbe (Rab) szigete ettől kezdve fiumei közigazgatás alá került.⁵⁴

A horvát közvéleményben rendkívül népszerűtlen volt a területek átengedése, Zágráb ugyanis beleegyezett a tengerpart jelentős részének és az összes fontos kikötőnek az elvesztésébe. Ráadásul a horvátok kénytelenek voltak elfogadni a tengelyhatalmak megszállását, és államfőnek ismerték el a Savoyai-házból származó Aimone spoletói és aostai herceget.⁵⁵ Az új uralkodó II. Tomiszláv néven 1941. május 18-án lépett a horvát állam trónjára, de ténylegesen soha nem vett részt az ország irányításában.

Jugoszlávia összeomlásának napjaiban a magyar kormány nemcsak az elszakított Délvidék katonai visszaszerzésére koncentrált, hanem komoly figyelmet fordított egy lehetséges fiumei adriai kijárat megszerzésére is. Ezt tükrözte, hogy a jugoszláviai magyar bevonulás megindítása után nem sokkal a kormány legfelső szinten tárgyalt a hirtelen aktuálissá vált kérdésről. Bárdossy László miniszterelnök-külgügyminiszter az 1941. április 13-ai minisztertanácson kifejtette: „A horvát vezetők tudomására kellene hoznunk, hogy Magyarországnak feltétlen életérdeke az, hogy az Adrián tengeri kikötőt kapjon. Ehhez vezető utunk biztosítása érdekében péage-jogokat kell kapnunk a Gyékényes–Zágráb–Fiume, valamint a Csáktornya–Pragerhof vasúti vonalon, sőt ezen az utóbbin igen messze menő jogot arra, hogy a forgalmat magyar személyzettel és magyar szerelvényekkel bonyolíthassuk le.”⁵⁶

⁵³ 1941. április 28-án az olasz megszálló erők által végzett népszámlálás Sušak lakosságát 18 029 főben rögzítette, köztük 16 354 horvátot (91%), 503 szlovént (3%), 125 szerbet, 100 zsidót és 947 (5%) egyéb nemzetiségűt számláltak. A két város együttes népessége ekkor körülbelül 80 000 főt tett ki. Povijest grada Rijeke [é. n.]

⁵⁴ Az 1941. május 18-án Rómában aláírt határrendezési egyezményről lásd *Becherelli* 2012. 114–115. o.

⁵⁵ Aimone Roberto Margherita Maria Giuseppe di Savoia (1900–1948), Spoleto hercege, Aosta 4. hercege, a Savoyai-ház tagja. 1941. május 18-ától II. Tomiszláv néven horvát király. Olaszország kapitulációját követően az usztasák megfosztották trónjától, és 1943. szeptember 11-én lemondott. A háború után Argentínába emigrált, ott halt meg 1948-ban. *Hamerli* 2018a. 223. o.

⁵⁶ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1941. április 13. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=c532d378-b6df-4579-8082-7db73918c66c> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.) 5–6. o.

A délvidéki hadművelet napjaiban felmerült, hogy Sušak településen Magyarország számára szabad zónát és raktározási jogokat kell biztosítani.⁵⁷ Bartók László zágrábi magyar konzul már 1941. április 18-án felvetette az usztasa vezetőknek, hogy hazánk Sušak városában szabad kikötői jogot kér. A várost az olaszok ekkor már megszállták, majd hamarosan annektálták, így a horvátokkal nem volt értelme e kérdésben tovább egyezkedni. A kezdetben harmonikusnak induló magyar–horvát viszonyt nagyon gyorsan elmérgesítette a magyar honvédség által megszállt Muraköz hovatarozásának kérdése. Eleinte a Bárdossy-kormány hajlandónak mutatkozott átengedni a területet, sőt az 1941. április 13-ai minisztertanácson egy lakosságcsere lehetősége is felmerült, cserébe elvárták, hogy a sušaki kikötőben szabad zónát és raktározási lehetőségeket kapjon Magyarország. Jó ideig úgy tűnt, hogy a horvát többségű Muraköz átengedéséért Budapest különleges könnyítéseket kaphat az adriai átmenőforgalomban, beleértve az említett szabad kikötő lehetőségét is.⁵⁸ 1941. május 13-án Ante Pavelić⁵⁹, az usztasa Horvátország új vezetője a vitatott Muraközért cserébe arra is hajlandó volt, hogy a Sušak–Fiume vasútvonalon magyar kocsikkal és személyzettel bonyolódjon a forgalom.⁶⁰ A korábbi jugoszláv kikötőváros olasz bekebelezése azonban tárgyalanná tette a szabad kikötő kérdését. Részben ennek tudható be, hogy a magyar kormány álláspontja májusban megmerevedett, és nem volt hajlandó átadni a Muraközt a horvátoknak.

Két és fél hónapos sikertelen tárgyalás után a magyar vezetés lezártnak tekintette a Muraköz ügyét. Érdekes fényt vet a korabeli magyar gondolkodásmódra Sztójay Döme⁶¹ berlini követ érvelése, hogy miért nem valósítható meg a vitatott terület átadása.

„Itt a tengerhez való kijárat Magyarországra nézve életfontosságú kérdéséről van szó. Csak a Muraközön keresztül vezet oda út. Horvátország most Szlovákiával és Romániával olyan kapcsolatot teremtett, amely kisebb mértékben a korábbi kisantant feltámasztását jelenti. A magyar kormány nem teheti ki magát annak, hogy a tengerhez vezető kijárat a horvát kormány kezében legyen, amely nem barátságos érzelmű Magyarországgal szemben. Magyarországot két vasútvonal köti össze a tengerrel, éspedig:

- a, A Gyékényes–Zágráb–Károlyváros–Fiume vonal, amely teljes egészében horvát területen halad;
- b, A Csáktornya–Pragerhof–Laibach–San Pietro del Carso–Fiume–Trieszt vonal, amelyből 50 km a Muraközön át, onnan tovább pedig német és olasz területen halad.”⁶²

⁵⁷ A. Sajti 1985. 4. o.

⁵⁸ Liptai 1986. 80–81. o.

⁵⁹ Ante Pavelić (1889–1959), a horvát usztasa mozgalom egyik alapítója és vezetője, a második világháború során a Független Horvát Állam vezére (*poglavnik*). 1945-ben Argentínába emigrált, majd 1957-től Spanyolországban élt. *Sokcevičs* 1997. 63–64. o.

⁶⁰ A. Sajti 1987. 85–87. o.

⁶¹ Sztójay (Sztójakovics) Döme (1883–1946), diplomata és katona, 1935-től altábornagy, 1936–1944 között Magyarország németországi követe. A német megszállást követően 1944. március 22. és augusztus 29. között Magyarország miniszterelnöke. 1946-ban háborús bűnösneként kivégezték. *Martonyi* 2018. 673–674. o.

⁶² Liptai 1986. 148–149. o.

Sztójay érvelése szerint az ellenséges Horvátország nem biztosíthatja a szabad áthaladást a tengerhez, ezért szükséges a Muraköz megtartása, mivel csak ezen keresztül lehet vasúton, a horvát területeket kikerülve, kizárólag a tengelyhatalmak területét érintve Fiuméba és Triesztbe eljutni. E vasútvonal biztonságos használatára is hivatkozva a Bárdossy-kormány levette a napirendről a Muraköz visszaadásának lehetőségét, e döntés azután súlyosan megterhelte a magyar–horvát kapcsolatokat.

Miközben Zágrábbal teljesen megromlott a viszony, és a tárgyalások kudarcba fulladtak, a római magyar követség biztató híreket közölt Budapesttel. Villani Frigyes⁶³ magyar követ nem sokkal a jugoszláviai harcok lezárulta után, 1941. április végén sikeres tárgyalásokat folytatott az olasz külügyminiszterrel. Galeazzo Ciano biztosította a követet, hogy Magyarországnak Fiumében ad szabad kikötőt és a kikötőhelyhez vezető szabad áthaladási jogot.⁶⁴ 1941. október 28-án a magyar minisztertanács is foglalkozott a kikötővel, amikor Pándi Andor,⁶⁵ a Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat felügyelője kiküldéséről döntött. Pándi a fiumei Azienda dei Magazzini Generali (Általános Raktározó Vállalat) olasz céggel tárgyalt egy létesítendő magyar kereskedelmi kirendeltségről, amely a magyar kiviteli és beviteli forgalom céljából áruraktárakat tervezett bérelni a városban.⁶⁶ 1941 novemberében a szerződés aláírására a minisztertanács engedélyével Rómába utazott a magyar vállalat igazgatója, Bornemissza Félix⁶⁷ és Turchányi Elemér⁶⁸ tanácsos, ahol a megállapodást véglegesítették.⁶⁹

Ezek voltak az utolsó magyar gazdaságfejlesztési erőfeszítések a háború folyamán, amelyek eredményeként 1942 januárjában megnyílt a csepeli Szabadkikötő

⁶³ Villani Frigyes, báró (1882–1964), hivatásos diplomata. 1918-ban a fiumei és magyar–horvát tengerparti kormányzóság titkára. Az 1920-as évektől bukaresti, majd párizsi követ, 1934 és 1941 között Rómában volt a magyar követség vezetője. 1941 júliusában nyugállományba helyezték. *Czetz – Szűts* 2018.

⁶⁴ *Juhász* 1982. 1089–1093. o.

⁶⁵ Pándi Andor 1938-tól a csepeli Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat főintézője, 1943-tól a pénzügyi főosztály főfelügyelője, 1942-től a fiumei fióktelep vezetője. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 349. o.

⁶⁶ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1941. október 28. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=92eccc9-b529-4f0f-9b03-558fd55a0d9d> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)

⁶⁷ Bornemissza Félix (1895–1969), a magyar Duna-tengerhajózás egyik megteremtője, 1935 és 1937 között a külkereskedelmi hivatal szakértője, 1937 és 1944 között a csepeli Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat igazgatója. 1944. október 15-én ifjabb Horthy Miklóssal együtt fogták el és hurcolták Mauthausenbe. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 675. o.

⁶⁸ Turchányi Elemér (1898–1971), az 1920-as években a pénzügyminisztérium vámszaki tisztje, 1941-ben tanácsos, osztályvezető és kereskedelmi megbízott, 1942-től a csepeli Magyar Királyi Nemzeti Szabadkikötő és Tengerhajózási Vállalat főtanácsosa. Magyarország tisztí cím- és névtára 1942. 349. o.

⁶⁹ MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyv 1941. november 10. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=8d397147-8d29-434d-bde3-aca08020eaa6> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)

fiumei fióktelepe.⁷⁰ A kezdeményezés nyilvánvalóan azt szolgálta, hogy a béke beköszöntével Fiume ismét a magyar tengerhajózás fő kikötője legyen. A háború kedvezőtlen alakulása, a földközi-tengeri polgári hajóforgalom szinte teljes leállása, majd a város hátrországában kibontakozó élénk partizánműködés azonban nem tette lehetővé, hogy e tervek valóra váljanak.

2. térkép: Fiume tartomány területi növekedése és a keleti olasz határ Jugoszlávia felosztása után, 1941 és 1943 között (Csákvári Kristóf)

Fiume és a német megszállás

A város viszonylagos békében élte meg az 1943 szeptemberéig terjedő időszakot. A brit légerő észak-afrikai bázisai távol voltak ahhoz, hogy Fiume ipari létesítményeit érdeemes legyen bombázniuk. A viszonylagos nyugalmat megzavarta, hogy a fasiszta hatóságok türelmetlenül erőltetni kezdték a frissen annektált területek olaszosítását. 1941. június 24-én Sušakban bevezették hivatalos nyelvként az olaszt, az utcák és terek horvát elnevezéseit eltüntették, a város új neve Sussa lett, a horvát nyelv tanítását pedig betiltották.

A Fiumében élő zsidóság jelentős része magyar származású és kötődésű volt, helyeztük az 1938-tól bevezetett olasz faji törvények miatt fokozatosan romlott. Nem meglepő, hogy a háború kitörése után egyre többen kívánták elhagyni a várost. A körülbelül száz főből álló magyar zsidó kolónia tagjai Csíkszentmihályi Alfréd⁷¹ konzulhoz fordultak, hogy segítsen a visszahonosításban, illetve útlevelek kiadásával a hazatelepülésben. A konzul igyekezett támogatni őket a biztonságosabbnak ítélt Magyarországra való eljutásban, ám sajnálatos módon a budapesti hatóságok ezt az esetek többségében megakadályozták.⁷²

A város nyugalmit 1941 novemberében zavarta meg először a környéken meginduló ellenállási mozgalom. Ekkor került olasz fogságba az első három horvát nemzetiségű partizán, akiket december 5-én kivégeztek a trsati temetőnél. 1942 folyamán fokoza-

⁷⁰ Juhász 2020. 316. o.

⁷¹ Csíkszentmihályi (Hauszenblasz) Alfréd (1889–1962), diplomata, 1931 és 1944 között Fiume utolsó magyar királyi konzulja, a háború után magyar ügyvivő. 1946 és 1948 között Olaszországban, 1956-tól Belgiumban élt. Kindl 2016. 168. o.

⁷² Ablonczy 2018. 180–181. o.

tosan eszkalálódott a partizánok tevékenysége a Fiume tartományhoz csatolt szintiszta horvát falvakban. 1942. április 24-én Temistocle Testa fiumei tartományfőnök a környező hegyekben felerősödő partizánvételemre válaszul utasította az olasz szárazföldi haderőt, hogy megtorlásokat hajtson végre a polgári lakosság ellen. A városhoz közeli Kastav lett az elcsatolt területek partizánvételemének fellegvára, környékén különösen erős ellenállás bontakozott ki. Az olasz katonákat érő támadásokra válaszul következtek a megtorló intézkedések: 1942. május 30-án Jelenjében 14 embert lőttek le, június 26-án 13 civilt végeztek ki, szeptember 6-án 12 túszt ejtettek a Kastav környéki apró településeken. Július 1-jén egyetlen megtorló akcióban 120 embert öltek meg Podhumban (az olasz források szerint a civil áldozatok száma 92 volt).⁷³ Az olasz rendteremtési kísérletek során az érintett falvakat felgyújtották és lerombolták, az életben maradt polgárokat pedig olasz koncentrációs táborokba telepítették.⁷⁴ A fasiszta hatóságok kemény intézkedései nem hozták meg a várt eredményt, a közbiztonság tovább romlott Fiume környékén. A zágrábi magyar követség szerint a horvátországi „bandaháború” már olyan méreteket öltött, hogy az a tehetetlen usztasa kormány mellett a tengelyhatalmak megszálló erőit is nehéz probléma elé állította. A partizánok küzdelmének eredményességéhez a brit tengeralattjárókon és repülőgépeken szállított egyre fokozódó utánpótlás is hozzájárult.⁷⁵

1943 júliusában a sorozatos olasz katonai kudarcok Észak-Afrikában, a keleti fronton, majd Szicíliában elvezettek Mussolini bukásához. Az újonnan alakult, Pietro Badoglio⁷⁶ vezette kormány szeptember 8-án bejelentette Olaszország kilépését a háborúból, és az átállást az angolszász hatalmak oldalára. E lépés súlyos következményekkel járt a város lakói számára. A kapituláció hírére teljes zűrzavar alakult ki a balkáni olasz megszálló erők körében, a katonák tömegesen dezertáltak, és hatalmas mennyiségű hadianyag került a Josip Broz Tito⁷⁷ vezette kommunista partizánok kezébe. Két olasz hadosztály átállt a jugoszláv felkelők oldalára, és az év végére már 300 000 fegyveres ellenállással kellett megküzdenie a német hadvezetésnek.⁷⁸ Hitler gyors katonai ellenlépéseinek köszönhetően az olasz 2. hadsereg vezérkara Ljubljánában (Lubiana) német fogásba került. Szeptember 9-étől 14-éig egy olasz katonai bizottság (*Comitato Militare*

⁷³ Az olasz ellenakciók keretében 1942. szeptember 1-jén a szomszédos Klana mellett meggyilkolták a kommunista partizán hajógyári munkást, Viktor Lenacot, aki a ma is létező rijekai hajógyár névadója lett az 1948-as államosítás után. *Juhász* 2020. 319. o.

⁷⁴ Povijest grada Rijeke [é. n.]

⁷⁵ MNL OL K 63, 147. cs.

⁷⁶ Pietro Badoglio (1871–1956), olasz katonatiszt és politikus, a Fasiszta Nagytanács tagja, az 1935–1936-os etiópiai háború idején az olasz haderő főparancsnoka. 1943 júliusában aktív szerepet játszott Mussolini megbuktatásában, ezt követően III. Viktor Emánuel miniszterelnöknek nevezte ki. Badoglio 1943 szeptemberében fegyverszünetet kötött az angolszászokkal, majd Brindisiben rendezkedett be a szövetséges hatalmak védelme alatt. 1944. június 18-án mondott le a miniszterelnökségről, a háború után visszavonult a politikai élettől. *Hamerli* 2021.

⁷⁷ Tito életéről lásd *Polonyi – A. Sajti* 2000. 163–207. o.

⁷⁸ *Major* 2005. 62–63. o.

Italiano) működött Fiumében, Gastone Gambara⁷⁹ tábornok vezetésével. Gambarát eredetileg a Badoglio-kormány küldte Fiumébe, hogy segítsen a németekkel szembeni ellenállásban. A fasiszta érzelmű tábornok a drámai helyzetben kemény intézkedésekkel sikeresen megszervezte a város védelmét, összegyűjtötte a szökésben lévő olasz katonákat, és a németekkel kötött megállapodásokkal sikerült megakadályoznia, hogy Fiume csatatérré változzon.

Gambara együttműködött a Kaspar Völker⁸⁰ ezredes irányítása alatt szeptember 14-én bevonuló német csapatokkal az olasz szuverenitás legalább formális megőrzése érdekében. A kapitulációt Horvátország arra kívánta felhasználni, hogy az 1941-ben átengedett területeket visszaszerezze Rómától. Ez Dalmácia esetében sikerrel is járt, némi népszerűséget szerezve az usztasa kormánynak. Azonban Gambara tevékenységének is köszönhető, hogy a horvátok nem tudták kiterjeszteni hatalmukat a Fiume mögötti, 1941-ben annektált területekre, ugyanis az olasz tábornok Mussolini újonnan alakuló Olasz Szociális Köztársaságának (Salò Köztársaság) a szolgálatába állt. A németek azzal is igyekeztek erősíteni az új bábállam helyzetét, hogy továbbra is olasznak ismerték el Fiumét és környékét. Az általános zűrzavart kihasználva Sušakot átmenetileg elfoglalták ugyan a partizánok, de szeptember 15-én a német 71. gyalogos hadosztály és a Mussolini mellett kitartó olasz fasiszta erők rövid harc után visszahódították azt.

Hivatalosan a kikötőváros Olaszország része maradt, ugyanakkor a németek felállították a trieszti központú Adriai Tengeremlék Katonai Övezetet (*Operationszone Adriatisches Küstenland*), és ide tartozott Friuli (Udine), Gorizia (Görz), Trieszt, Isztria, Ljubljana (Lubiana, Laibach) és Fiume tartomány, Sušak, Kastav és Krk (Veglia) területével együtt.⁸¹ A különleges katonai terület parancsnoka 1943. szeptember 29-étől egészen a háború végéig Friedrich Rainer, Karintia korábbi *Gauleitere* lett.⁸²

⁷⁹ Gastone Gambara (1890–1962), olasz tábornok, részt vett a spanyol polgárháborúban, harcolt az olasz–görög háborúban, valamint Észak-Afrikában. 1942 decemberétől a jugoszláv területek megszállásában tevékenykedő olasz XI. hadtest parancsnoka lett, ilyen minőségben számos szlovéniai és horvátországi háborús bűntett köthető a személyéhez. Az 1943-as fordulat során kitartott Mussolini mellett. A háború után minden katonai rangjától megfosztották, és 1947-ben Spanyolországba emigrált. 1952-ben visszatért Olaszországba, a jugoszláv hatóságok sikertelenül kérték a kiadatását. <https://generals.dk/general/Gambara/Gastone/Italy.html> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)

⁸⁰ Kaspar Völker (1894–1966), katonatiszt. Eredetileg a német császári haditengerészetben szolgált, az első világháború után elbocsátották a flottától és a rendőrség állományába került. 1935-től a Wehrmacht tisztje, 1942-től ezredparancsnok, 1945-ben vezérőrnagyként hadosztályparancsnok. 1945 és 1950 között szovjet hadifogságban volt. <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Personenregister/V/VoelkerK.htm> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)

⁸¹ Pándi 1997. 462–463. o.

⁸² Friedrich W. Rainer (1903–1950), osztrák származású náci politikus, 1938-ban Salzburg, 1941-ben Karintia náci kerületi vezetője (*Gauleiter*) 1943 őszétől irányította az Adriai-tengeremléket az 1945-ös összeomlásig. 1947-ben kiadták a jugoszlávoknak, akik 1950-ben mint háborús bűnöst kivégezték. https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Rainer (A letöltés időpontja: 2024. január 23.); Italy. World Statesmen. <https://www.worldstatesmen.org/Italy.htm#Trieste> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)

A német uralom és Fiume angolszász bombázása

A német hatóságok a szeptemberi bevonulás után azonnal lefoglalták a Cantieri Navale del Carnaro hajógyárban épülő olasz hadihajókat. Az 1120 tonnás ARIETE-osztályú torpedónaszádok közül a félig kész állapotban lévő SPICA TA 45 néven, a STELLA POLARE pedig TA 36 néven került a német haditengerészet szolgálatába. A FIONDA és BALESTRA (TA 46 és TA 47) a nyersanyaghiány miatt soha nem készült el, mindkettő a sólyán állva áldozatul esett az 1945. februári nagy légitámadásnak.⁸³

A fiumei zsidóság helyzete 1943 őszétől vált igazán tragikussá.⁸⁴ Az Adriai Tenger-mellék Katonai Övezet új SS-vezetője, Odilo Globocnik⁸⁵ irányításával itt is megkezdődött a „végső megoldás” kivitelezése. November és december folyamán a fiumei és abbáziai zsidók bankbetéteit zárolták, majd minden vagyonukat elvették. 1943. december 11-én a magyar hatóságokat felszólították, hogy távolítsák el a magyar állampolgárságú személyeket a partvidék teljes területéről. Ezt követően, 1944 januárjában elkezdődött a Fiumében maradt zsidók deportálása. Összesen 317 zsidót szállítottak el a városból, további 53-at a szomszédos Abbáziából és Voloscából.⁸⁶ Trieszt zsinagógáját a németek kifosztották, majd felgyújtották. A város melletti Risiera di San Sabba koncentrációs táborán keresztül zajlott a vasúti szállítás, a döntően Auschwitzba került személyekből mindössze 46 tért vissza élve.⁸⁷

A holokauszt mellett súlyosan érintették a várost az angolszász légierők pusztító bombatámadásai. A szövetségesek salernói partraszállásának köszönhetően Dél-Olaszországban sikerült olyan támaszpontokra szert tenniük Foggia közelében, amelyek már kiválóan alkalmasak voltak a Balkán elleni légi támadásokra. A brit Királyi Légierő (RAF) és az amerikai 15. Légi Hadsereg 1943 őszétől megkezdte Fiume szisztematikus stratégiai bombázását. Az elsődleges célpontok közé kerültek az olajfinomító mellett a hajógyárak, a torpedógyár, a kikötői létesítmények, az itt horgonyzó német hadi- és kereskedelmi hajók, valamint a vasúti pályaudvar. A város elleni bombázások hasonlítottak a hazánkat ért támadásokhoz. Sok esetben ugyanazok a kötelékek támadták Fiumét, amelyeket 1944 áprilisától Magyarország ellen is bevetettek. A Foggia környéki kiindulási repülőterek is azonosak voltak, az Adriát átszelő útvonal sem sokban különbözött. Hasonló volt a munkamegosztás is, amely szerint a britek éjszaka,

⁸³ Fraccaroli 1968. 85–88. o.

⁸⁴ A fiumei zsidók helyzetéről lásd Capuzzo 2021.

⁸⁵ Odilo Lothar Ludwig Globocnik (1904–1945), trieszti születésű náci politikus, 1939 és 1943 között Lengyelországban volt SS és rendőri erők parancsnoka. 1943 szeptemberétől az Adriai-tengermelléken lett az SS és rendőri erők parancsnoka. Ilyen minőségében számos háborús bűntett köthető a nevéhez. A háború végén, hogy elkerülje a brit hadifogságot, öngyilkos lett. *Poprzeczny* 2004.

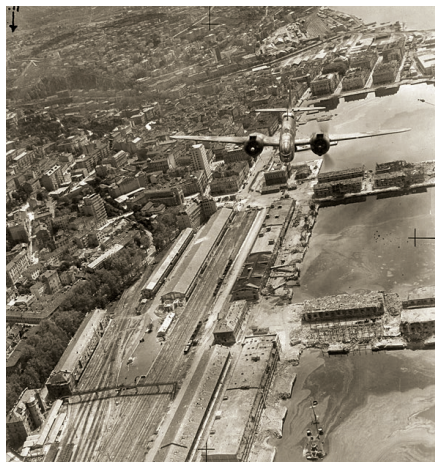
⁸⁶ Ablonczy Balázs kutatásai szerint Fiuméből 243 főt deportáltak, és közülük csak 19 tért vissza 1945-ben. *Ablonczy* 2018. 181. o.

⁸⁷ *Falk* [é. n.]

az amerikaiak nappal hajtották végre a támadásokat.

Az első, már stratégiainak nevezhető bombázásra 1943. november 30-án került sor, amikor amerikai B-24-es bombázók P-38-as vadászgépek kíséretében 26,5 tonna bombát dobtak le a kikötői létesítményekre.⁸⁹ 1944. január 7-én 27 darab B-17 bombázó 63 tonna bombát szórt a város nyugati részén található ipari övezetre. Nem sokkal később, január 21-én a brit 205. nehézbombázó csoport hajtotta végre a Fiume elleni legsikeresebb éjszakai bombázását. Összesen 43 repülőgép vett benne részt, és 72 tonna bombát dobtak le az olajfinomítóra, a gázüzemre, vasúti raktárakra és a Savoia-laktanyára. A tüzek két napon át tomboltak, a finomító teljesen megsemmisült, és a háború végéig leállt a termelés. A következő nagyobb akció február 24-én zajlott le, amelyben a 15. Légi Hadsereg 45 darab B-24 bombázója vett részt. E támadásban már komoly károk keletkeztek a lakónegyedekben is, a város gáz és villany nélkül maradt, 34 ember meghalt, és több száz polgár megsebesült.

1944. március 26-án 27 darab B-17-es és B-24-es bombázó 67,5 tonna bombát dobott le a kikötői létesítményekre, a hullámtörőkre és a mólókra. Hosszabb szünet után, július 1-jén az amerikai bombázók P-38-as vadászgépek kíséretében támadták a torpedógyárat.⁹⁰ Július 19-én következett be a RAF legerősebb éjszakai támadása, ebben 99 darab B-17-es és B-24-es repülőgép vett részt 263,5 tonnányi pusztító teher ledobásával.

1. kép: A fiumei kikötő 1944–1945-ös szövetséges bombázása⁸⁸

2. kép: Fiume bombázása (Australian War Memorial, C355608)⁹¹

⁸⁸ <https://www.mojarijeka.hr/wp-content/uploads/2011/03/Potopljen-Kiebitz.jpg> (A letöltés időpontja: 2023. január 17.)

⁸⁹ Carter – Mueller 1991. 256. o.

⁹⁰ Uo. 282. o.

⁹¹ <https://www.awm.gov.au/collection/C355608> (A letöltés időpontja: 2023. január 17.)

1944 novemberében a kikötőben horgonyzó, német személyzettel ellátott kereskedelmi és hadihajók váltak elsődleges célponttá. November 4-én lebombázták a kikötői létesítményeket, a hullámtörőt és a rakpartokat; a támadás során egy gőzös elsüllyedt, egy német hadihajó megsérült a dokknál. November 5-én a brit légi-erő 454. százada hajtott végre taktikai jellegű bombázást. A repülőgépek két egymást követő légitámadási hullámban elsüllyesztették a német KIEBITZ aknarakót és a TA 21 (ex-INSIDIOSO) torpedónaszádot.⁹² 1945. január 21-én folytatódott a város bombázása, ezúttal az amerikaiak P-38-as vadászbombázói újra a finomítót és a kikötői raktárakat pusztították.⁹³ Ugyanekkor nagy mennyiségű fegyvert és élelmiszert dobtak le a partizánoknak a város fölötti hegyekben. Február 15-én a RAF 205. csoportja két bevetésben támadta a szokásos célpontokat, ezúttal Abbáziát is komoly károk érték.

Több kisebb akció után, február 20-án következett be a legnagyobb repülőgéptámadás Fiume ellen, amikor 110 darab amerikai B-17-es és B-24-es bombázó 222,5 tonna bombát dobott le a hajógyárra és a belváros épületeire.⁹⁴ Február végén további súlyos amerikai támadások érték a sokat szenvedett várost.⁹⁵ Február 24-én a kikötő bejáratánál a dél-afrikai légierőnek (SAAF) sikerült elsüllyesztenie az utolsó még épségben levő nagyobb német hadihajót, a 4200 tonnás KUCKUCK (ex-VITTORIO LOCCHI) aknarakót.⁹⁶

A tavasz folyamán további kisebb, taktikai jellegű légitámadást hajtottak végre a szövetségesek a város létesítményei ellen, de ezek már meg sem közelítették a februári bombázások intenzitását. Az utolsó légitámadásra alig két héttel a város esete előtt, április 19-én került sor, ekkor elsősorban az elővárosok (pl. Kozala) váltak célponttá.

1944 januárja és 1945 tavasza között a szövetséges légierő harminc alkalommal bombázta Fiumét. Ebben az időszakban mintegy 570 szövetséges repülőgép több mint 1400 tonna bombát

3. kép: A Kuckuck aknarakó elleni dél-afrikai légitámadás⁹⁷

⁹² Rohwer – Hümmelchen 1974. 467. o.

⁹³ Carter – Mueller 1991. 601. o.

⁹⁴ Uo. 628. o.

⁹⁵ Uo. 316–317. o.

⁹⁶ Rijeka attack by SAAF 19 sqdn. 1945. Sinking of the “Kuckuck” 24/02/1945, Fiume (Rijeka), Yugoslavia. <https://saafww2pilots3.yolasite.com/rijeka-attack-by-saaf-19-sqdn-1945.php> (A letöltés időpontja: 2023. január 28).

⁹⁷ <https://saafww2pilots.yolasite.com/don-tilley.php> (A letöltés időpontja: 2023. január 17).

dobott le a városra, miközben meghalt 112 civil lakos, az ipari létesítményekben keletkezett hatalmas anyagi kár mellett 1700 lakóépület semmisült vagy rongálódott meg.⁹⁸

Végső csata a városért

1943 ősztől kezdve a partizánvétekezés Fiume környékén jóval intenzívebbé vált. A város feletti hegyek szinte teljes egészében Tito fegyvereseinek ellenőrzése alá kerültek. A szabotázsakcióknak köszönhetően időről időre megszakadt a vasúti összeköttetés mind Zágráb, mind Trieszt felé. Az ellenállási mozgalom sikere részben annak tudható be, hogy az olasz kapitulációval rengeteg fegyver és hadianyag került az ellenállás kezébe. Másrészt a szövetséges hadihajók fokozódó adriai jelenlétével és a dél-itáliai légitámaszpontok használatával egyre könnyebbé vált a partizánok utánpótlással való ellátása.⁹⁹ A német katonai hatóságok követték a korábbi módszereket, és a fiumei olasz fasiszta alakulatokkal együttműködve keményen megtorolták a partizánakciókat.¹⁰⁰

Az angolszász erők lassú olaszországi offenzívájával egy időben állandósult a németek félelme a szövetségesek esetleges észak-adriai partraszállásától. A balkáni partraszállás lehetősége miatt megerősítették a város védelmi rendszerét, különösen a Fiumarától keletre húzódó magaslatokat. 1944 őszén a szovjet hadsereg romániai és bulgáriai sikereit követően a német haderő általános visszavonulásba kezdett a Balkánról. A Tito irányította jugoszláv partizánok felszabadították egész Dalmáciát, és a következő év tavaszán délkelet felől megközelítették Fiumét.

A németek egy új védelmi vonalat alakítottak ki, amely a parttól egészen a Snežnik-csúcsig húzódott a Šmrika–Križišće–Plase–Fuzine vonalon, és Ingrid-állásnak (*Ingridstellung*) nevezték el. Az erődített támpontok kiépítését eredetileg a jugoszlávok kezdték el, majd az olaszok folytatták, végül 1943 ősztől a németek erősítették meg a nagyjából a Fiumarával párhuzamosan futó védelmi vonalat. A tapasztalt német tábornok, Ludwig Kübler¹⁰¹ lett a védelem vezetője. Ő irányította az 1944 szeptemberében felállított LXXXXVII. [97.] német hadtestet, amelynek magját a 237. gyalogos- és a 188. hegyihadosztály, valamint a Wehrmacht kötelékében harcoló horvátokból toborzott 392. gyalogoshadosztály alkotta.¹⁰² Emellett a városba szorultak a németekkel korábban együttműködő alakulatok, köztük egy szerb (csetnik) önkéntes hadtest,

⁹⁸ Povijest grada Rijeke [é. n.] A város második világháborús veszteségeiről lásd *Sobolevski* 2001. 509–523. o.

⁹⁹ A partizánok angolszász utánpótlásáról lásd *Warren* 1947. és *Leary* 1995.

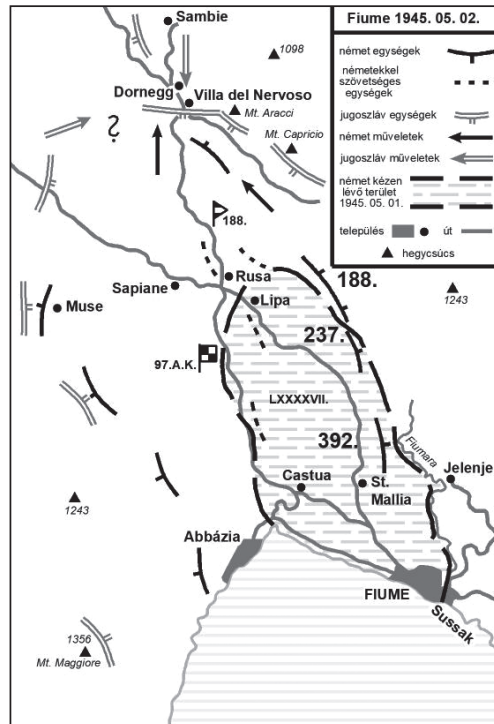
¹⁰⁰ A jugoszláv partizánvétekezésről lásd *Bailey* 1978. 74–151. o.

¹⁰¹ Ludwig Kübler (1889–1947), német altábornagy, korábban sikerrel harcolt Lengyelországban és Franciaországban, a Gibraltár ellen tervezett Felix-hadművelet vezetésére is őt jelölték ki a 49. német hegyihadtest élén. Részt vett Jugoszlávia és a Szovjetunió megtámadásában, a német hegyialakulatok egyik legkiválóbb parancsnokának számított, amikor 1943 őszén az adriai partvidékre vezényelték. *Kaltenegger* 2009.

¹⁰² *Schraml* 1962. 229–283. o.

az usztasa honvédség erői, és a Szlovén Nemzeti Gárda. E kollaboráns csapatok nem sok jót remélhettek a diadalmasan előrenyomuló partizánoktól, így a Fiuméért vívott csata hosszabb és véresebb volt a vártnál.¹⁰³

1945. április 16-án a jugoszláv 4. hadsereg megindította a fiumei (rijekai) hadműveletet, amelynek célja az említett város elfoglalása mellett az Isonzó folyó mielőbbi elérése volt. Jugoszláv részről különösen fontosá vált, hogy Trieszt felszabadítása során megelőzzék a Pó-síkság felől lendületesen előrenyomuló brit 8. hadsereget.¹⁰⁴ A Petar Drapšin¹⁰⁵ tábornok irányította jugoszláv erők sikerrel hatoltak előre Fiumétől délkeletre, és áttörték a német–olasz védelmi vonalakat. 1945. április 20-án a partizánalakulatok bevonultak Sušakba, másnap pedig a németek visszavonultak a Fiumara mögé, miközben minden hidat felrobbantottak. Az Ingrid-állás áttörése azonban nem ment ilyen egyszerűen, a jól beásott 217. gyalogoshadosztály megállította a jugoszlávokat. A német sikerhez hozzájárult a Triesztből idevezényelt 188. hegyihadosztály bevetése is. A friss erőkkel érkező Kübler még ellentámadásra is képes volt Klana környékén, és heves harcokban megállította a partizánereket. A váratlan erős ellenállás láttán Drapšin tábornok úgy döntött, hogy nyugat felől átkarolja a keményen védekező német helyőrséget. A Kvarner-öbölben fekvő és korábban elfoglalt Cres (Cherso) szigetéről a 9. jugoszláv hadosztály április 24–25-én partra szállt az isztriai Brsečnél, és elfoglalta Abbáziát. A délszláv alakulatok ezt követően tulajdonképpen kikerültek a Fiumében makacsul kitartó német erőket, és északnyugati irányban áttörték az Isztriai-félszigeten.

3. térkép: A fiumei csata vázlatos térképe, a helyzet 1945. május 2-án (Csákvári Kristóf)

¹⁰³ Schmidt-Richberg 1955. 131–138. o.

¹⁰⁴ A Fiuméért és Triesztért folytatott harcokról bővebben lásd Kaltenegger 1993.

¹⁰⁵ Petar Drapšin (1914–1945), bácskai születésű szerb katonatiszt, jugoszláv kommunistaként a köztársaságiak oldalán harcolt a spanyol polgárháborúban. 1941-től Hercegovinában, majd 1943-tól Szlavóniában irányította a partizán erők harcát. 1944 végétől Dalmáciában tevékenykedett, 1945. március 1-jétől az újonnan alakult jugoszláv 4. hadsereg parancsnokának nevezték ki. A háború után, 1945 novemberében halt meg – a korabeli hivatalos magyarázat szerint pisztolya véletlenül elsült a kezében, de más feltételezések szerint öngyilkos lett. <https://www.magyarorszo.rs/vajdasag/szabadka/a.6666/A-Petar-Drapsin-utca> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)

Fő céljuk Trieszt mielőbbi elfoglalása volt, ahova ekkor már közeledtek Velence felől az új-zélandi csapatok. Így történhetett meg, hogy május elsején már elfoglalták Triesztet, miközben a jóval keletebbre lévő Fiumében a németek még tartották magukat.¹⁰⁶

A teljesen körbezárt német 97. hadtest helyzete tarthatatlanná vált, ezért május 3-án Kübler kitört északi irányba Ljubljana és Karintia felé. A németek visszavonulásuk során elpusztították azt a keveset, ami a szövetségesek bombázásai során még épen maradt a városban. Felrobbantották a torpedógyárat, a hajógyárat és az olajkikötőt, megsemmisítették a város vízműveit és áramtermelő üzezeit. A kikötői létesítményeket módszeresen felrobbantották, mind a 40 parti daru megsemmisült. A fiumei kikötőben lévő még úszóképes tucatnyi hajót szintén elsüllyesztették.

A kikötő szisztematikus lerombolása után a maradék német, olasz és szlovén egységek észak felé elhagyták Fiumét. A jugoszláv hadsereg május 3-án vette birtokba a romokban heverő várost. Kübler csapatai nem sokáig tudtak továbbnyomulni a Karszt-vidéken, május 7-én a teljesen bekerített 97. hadtest megmaradt körülbelül 16 000 katonája Illiriska Bistrica és Zagorje mellett kapitulált.¹⁰⁷ A keményen küzdő, de Fiumét túlságosan későn kiűrtő Kübler sebesülten fogságba esett, 1947-ben a jugoszlávok Ljubljánában mint háborús bűnöst kivégezték.

A várost nemcsak a katonák hagyták el, hanem a civil lakosság is tömegesen menekült az érkező kommunista partizánok elől. Legalább 25 000 olasz nemzetiségű lakos távozott Fiuméből 1945 után, mindezt jó okkal tették. A bevonuló partizánok valóságos hajtóvadászatot rendeztek a fiumei olasz közéleti vezetők ellen.¹⁰⁸ A fasisztákhoz kötődő vezetők mellett a fiumei autonómia olasz támogatóit is kivégezték, köztük volt Mario Blasich¹⁰⁹, Riccardo Gigante¹¹⁰, Gino Sirola¹¹¹ és Nevio Skull¹¹². A város körül számos tömegsír található, ahol a Tito katonái által kivégzetteket eltemették, ezek kö-

¹⁰⁶ A Fiume és Sušak körüli 1945-ös harcokról részletesen lásd *Butorović* 1975. 463–537. o.

¹⁰⁷ *Schraml* 1962. 279–282. o.

¹⁰⁸ A Fiumében és környékén lezajlott, olaszokat érintő kegyetlen leszámolásokról bővebben lásd *Sobolevski – Ballarini* 2002.

¹⁰⁹ Mario Blasich (1878–1945), fiumei születésű politikus, a fiumei Autonóm Párt egyik vezetője, a Fiumei Szabadállam belügyminisztere. 1922-ben a fasiszták puccsa elől átmenetileg a délszláv államba kellett menekülnie, majd 1924-től ismét Fiumében tevékenykedett orvosként. Az 1943-as fordulat után is ellenezte a város Jugoszláviához csatlakozását. Blasichot 1945. május 3-án éjszaka otthonában ölték meg a kommunista partizánok. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 296. o.

¹¹⁰ Riccardo Gigante (1881–1945), fiumei születésű irredenta és fasiszta politikus. 1919–1920-ban együttműködött D'Annunzióval, 1924-ben csatlakozott a fasiszta párthoz, 1930 és 1934 között Fiume polgármestere volt. 1943-ban kitarzott Mussolini mellett, ekkor öt hétig Fiume tartomány vezetőjeként tevékenykedett. 1945. május 3-án a jugoszláv hadsereg bevonulása ellenére Fiumében maradt – azonnal letartóztatták, és másnap kivégezték egy Kastav melletti erdőben. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 417. o.

¹¹¹ Gino Sirola (1885–1945), fiumei politikus, ügyvéd. 1943-ban csatlakozott az Olasz Szociális Köztársasághoz, Mussolini Pola (Pula) polgármesterének nevezte ki. 1945. május 3-án elfogták a jugoszláv partizánok Triesztben, visszavitték Fiumébe, ahol kivégezték. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 625. o.

¹¹² Nevio Skull (1903–1945), fiumei politikus és üzletember. 1943 szeptemberében a kommunista partizánok sikertelenül próbálták meg rávenni, hogy támogassa a város Jugoszláviához csatlakozását. 1945. május 3-án letartóztatták és agyonlőtték. *Sobolevski – Ballarini* 2002. 627. o.

zül legújabbán Kastavban fedeztek fel egyet.¹¹³ A Fiume különállását és függetlenségét hangsúlyozó olasz politikusokra nem volt szüksége a délszláv kommunistáknak, tevékenységük gátolta a város Jugoszláviához csatolását. A kegyetlen gyilkosságok elérték céljukat, az etnikai tisztogatások nyomán valóságos exodus indult el. Pontos adatok nincsenek, de 1946 januárjára 41 400 főre esett vissza a város népessége, ami az utolsó olasz becslés, vagyis 1942 óta legalább 20 000 fős népességcsökkenést jelent.¹¹⁴ A vajdasági vérengzésekkel ellentétben a jugoszláv partizánok Fiumében nem bántották a magyar kisebbséget, elsődleges céljuk az olaszok megtörése és elűzése volt. Ennek ellenére az egykor virágzó és életerős magyar közösségből a háború pusztításai nyomán 1945-re mindössze 227 fő maradt Fiumében.¹¹⁵

A várost az 1947-es párizsi békeszerződés Jugoszláviának ítélte, ekkorra az olasz lakosság jelentős hányadát már elűzték. Az újjáépítés már döntően a délszláv bevándorlókkal valósult meg, akik Jugoszlávia minden részéből érkezve benépesítették az olaszok által elhagyott otthonokat. Fiume a betelepülők révén túlnyomóan horvát várossá vált, és Rijeka néven a szocialista Jugoszlávia jelentős ipari központjaként, valamint fő tengeri kikötőjeként kelt új életre.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- A. Sajti* 1985. *A. Sajti Enikő: A magyar–horvát határtárgyalások és lakosságcsere kudarca (1941–1944). Acta Historica (Szeged)*, 81. (1985) január. 3–18. o.
- A. Sajti* 1987. *A. Sajti Enikő: Délvidék, 1941–1944.* Budapest, 1987.
- Ablonczy* 2018. *Ablonczy Balázs: A kikötő és lakói. Fiumei magyarok a két világháború között. Rubicon*, 29. (2018) 3–4. sz. 175–181. o.
- Bailey* 1978. *Bailey, Ronald H.: Partisans and Guerillas. (Time-Life World War II. 12.)* Alexandria, 1978.
- Bali* 2014. *Bali Lóránt: A fiumei kikötő változó szerepe a magyar viszonyrendszerben, különös tekintettel a Trianon utáni agrárexportra. Közép-Európai Közlemények*, 7. (2014) 3–4. sz. 154–162. o.
- Becherelli* 2012. *Becherelli, Alberto: Italia e Stato Indipendente Croato (1941–1943).* Roma, 2012.
- Butorović* 1975. *Butorović, Radule: Sušak i Rijeka u NOB.* Rijeka, 1975.

¹¹³ *Juhász* 2020. 506. o.

¹¹⁴ *Mattiuz* 2006. 99. o.

¹¹⁵ *Ablonczy* 2018. 181. o.

- Capuzzo* 2021. *Capuzzo, Ester*: Italian “Racial Laws” and the Jewish Community of Fiume. https://www.academia.edu/81866442/Italian_Racial_Laws_and_the_Jewish_Community_of_Fiume (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Carnaro* 1937. Provincia del Carnaro (Fiume). VIII Censimento Generale della Popolazione 21 Aprile 1936. Roma, 1937.
- Carter – Mueller* 1991. *Carter, Kit C. – Mueller, Robert*: Combat Chronology 1941–1945. U.S. Army Air Forces in World War II. Washington, 1991.
- Czetz – Szűts* 2018. *Czetz Balázs – Szűts István Gergely*: Villani: egy elfeledett diplomata testvérpár. <https://kozelmult.hu/wp-content/uploads/2018/09/czetz-szucs.pdf> (A letöltés időpontja: 2024. január 23.)
- Churchill* 1989. *Churchill, Winston Spencer*: A második világháború. 1. k. Budapest, 1989.
- Cunningham* 1951. *Cunningham, Andrew Browne*: A Sailors’s Odyssey. (Autobiography.) New York, 1951.
- Erdősi* 2022. *Erdősi Ferenc*: Trieszt–Fiume. Két szomszédos kikötő versengése az első világháborúig. Pécs, 2022.
- Falk* [é. n.] *Falk, Federico*: The Jewish communities of Fiume and Abbazia from 1915 to 1945 and the events that led to their total dispersal after WWII. https://spotlight.anumuseum.org.il/fiume/?page_id=1150 (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Fiume* 1926. La popolazione del comune di Fiume al 1. Gennaio 1925. Roma, 1926.
- Fraccaroli* 1968. *Fraccaroli, Aldo*: Italian Warships of World War II. London, 1968.
- Futó* 1942. *Futó Mihály*: Olasz–magyar külkereskedelmi kapcsolatok a két világháború között. III. rész. *Olasz Szemle*, 1. (1942) 5. sz. 710–732. o.
- Halmosy* 1983. *Halmosy Dénes*: Nemzetközi szerződések, 1918–1945. Budapest, 1983.
- Hamerli* 2018a. *Hamerli Petra*: Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásaik (1927–1934). Budapest, 2018.
- Hamerli* 2018b. *Hamerli, Petra*: A corpus separatum elszakadása a Magyar Királyságtól: Fiume 1918. november 4. *Acta Scientiarum Socialium*, 48. (2018) 27–34. o.

- Hamerli* 2021. *Hamerli Petra*: Pietro Badoglio – a tábornok, aki Mussolini utódja lett. Újkor.hu, 2021. szeptember 28. <https://ujkor.hu/content/pietro-badoglio-a-tabornok-aki-mussolini-utodja-lett> (A letöltés időpontja: 2023. január 10.)
- Juba* 1993. *Juba Ferenc*: A magyar tengerészet a második világháborúban. Kaposvár, 1993.
- Juhász* 1982. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. V. k. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Összeáll. *Juhász Gyula*. Budapest, 1982.
- Juhász* 2020. *Juhász Imre*: Fiume. Egy közép-európai város és kikötő a hatalmi érdekek metszéspontjában. Budapest, 2020.
- Kaltenegger* 1993. *Kaltenegger, Roland*: Operationszone „Adriatisches Küstenland“: Der Kampf um Triest, Istrien und Fiume 1944/45. Graz, 1993.
- Kaltenegger* 2009. *Kaltenegger, Roland*: General der Gebirgstruppe Ludwig Kübler: der Bauherr der deutschen Gebirgstruppe und seine Zeit. Würzburg, 2009.
- Keegan* 2019. *Keegan, John*: A második világháború. Budapest, 2019.
- Kindl* 2016. *Kindl Melinda*: Párhuzamos kényszerpályák. Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok 1943–1945 között. PhD-disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, 2016.
- Leary* 1995. *Leary, William M.*: Fueling the Fires of Resistance – Army Air Forces Special Operations in the Balkans during World War II. Department of the Air Force, 1995.
- Liptai* 1986. Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában, 1941–1945. Főszerk. *Liptai Ervin*. Budapest, 1986.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1942. Magyarország tiszti cím- és névtára. 49. évfolyam, Budapest, 1942.
- Major* 2005. *Major Nándor*: Jugoszlávia a második világháborúban. *Múltunk*, 50. (2005) 1. sz. 33–88. o.
- Martonyi* 2018. Diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve. Szerk. *Martonyi János*. Budapest, 2018.

- Mattiuz* 2006. *Mattiuz, Olinto Mileta: Le genti di Fiume: 1850–2001.* In: *Uő Popolazioni dell’Istria, Fiume, Zara e Dalmazia (1850–2002): ipotesi di quantificazione demografica.* A.D.E.S. 2005. 73–107. o. <https://www.fiumemondo.it/wp-content/uploads/2020/12/OMM-Le-genti-di-Fiume-dal-1850-al-2001.pdf> (A letöltés időpontja: 2023. január 17.)
- MNL OL
K 27 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1867–1944). <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- K 63 A Külügyminisztérium politikai osztályának általános iratai.
144. cs. 105/pol. 1940.16/5 Zágráb, 1940. július 29. „Katonai hírek.” Bartók László zágrábi magyar konzul szigorúan bizalmas jelentése
147. cs. 116/pol. 1942.16/1. Zágráb, 1942. október 17. „A balkáni második front.” A zágrábi magyar királyi követ jelentése
- K 99 A Római Követség iratai.
68. cs. 1227/1941. Trieszt, 1941. március 10. „Szeibert Lajos külkereskedelmi kiküldött működése.” Reviczky István triezsti főkonzul jelentése.
- Onslow* 2005. *Onslow, Sue: Britain and the Belgrade Coup of 27 March 1941 Revisited.* *Electronic Journal of International History*, 2005. március 1. <https://core.ac.uk/download/pdf/112802.pdf> (A letöltés időpontja: 2023. január 27.)
- Ordasi* 2017. *Ordasi Ágnes: Delta, Fiume folyton terebélyesedő problémája.* Újkor.hu, 2017. augusztus 5. <https://ujkor.hu/content/delta-fiume-folyton-terebeleyesedo-problemaja> (A letöltés időpontja: 2023. április 6.)
- Ordasi* 2020. *Ordasi Ágnes: Fiume: az impériumváltások éve.* *Rubicon*, 31. (2020) 4. sz. 18–25. o.
- Pándi* 1997. Köztes-Európa, 1763–1993. Térképgyűjtemény. Összeáll. *Pándi Lajos.* Budapest, 1997.
- Pap* 1941. *Pap László: Az európai tengeri kikötők szerepe Magyarország külkereskedelmi forgalmában.* *Statisztikai Szemle*, 19. (1941) 3–4. sz. 225–235. o.

- Pelles – Zsigmond* 2020. *Pelles Márton – Zsigmond Gábor: A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet megszűnése.* In: Közlekedés- és Technikatörténeti Szemle 2020. Szerk. *Balogh-Ebner Márton – Zsigmond Gábor.* Budapest, 2020.
- Polonyi – A. Sajti* 2000. *Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: Mao – Tito.* Budapest, 2000.
- Poprzeczny* 2004. *Poprzeczny, Joseph: Odilo Globocnik, Hitler's Man in the East.* London, 2004.
- Povijest grada Rijeke [é. n.] *Povijest grada Rijeke (1925–1950 godina).* https://www.formula1-dictionary.net/rijeka_povijest_1925-1950.html (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Réti* 2021. *Réti Balázs: A magyar Duna-tengerhajózás, 1939–1941.* In: Trianon után: határon innen és túl. Szerk. *András Ferenc – Kalmár Zoltán.* Budapest, 2021.
- Rohwer – Hümmelchen* 1974. *Rohwer, Jürgen – Hümmelchen, Gerhard: Chronology of the War at Sea. Vol. II. 1943–1945.* London, 1974.
- Schmidt-Richberg* 1955. *Schmidt-Richberg, Erich: Der Endkampf auf dem Balkan – Die Operationen der Heeresgruppe E von Griechenland bis zu den Alpen.* Heidelberg, 1955.
- Schraml* 1962. *Schraml, Franz: Kriegsschauplatz Kroatien. Die deutsch-kroatischen Legions-Divisionen 369., 373., 392. Inf.-Div (kroat.). Neckargemünd, 1962.*
- Sobolevski* 2001. *Sobolevski, Mihael: Ljudski gubici Grada Rijeke od sredine 1940. do potkraj 1945. godine.* In: Dijalog povjesničara-istoričara 3. Zagreb, 2001. Red. *Hans-Georg Fleck – Igor Graovac.* 509–523. o. https://www.academia.edu/15723815/Ljudski_gubici_Grada_Rijeke_od_sredine_1940_do_potkraj_1945_godine (A letöltés időpontja: 2023. január 28.)
- Sobolevski – Ballarini* 2002. *Le vittime di nazionalità italiana a Fiume e dintorni (1939–1947).* Ured. *Mihael Sobolevski – Aamleto Ballarini.* Roma, 2002.
- Sokcsevits* 1997. *Sokcsevits Dénes: A független horvát állam és Magyarország 1941-ben. A diplomáciai elismerés. Világtörténet, 19. (1997) 2. sz. (ősz/tél) 61–65. o.*
- T. Boros* 1930. *Magyar politikai lexikon – magyar politikusok 1914–1929.* Szerk. *T. Boros László.* Budapest, 1930.
- Tombor* 1943. *Tombor Tibor: A vér és vas költője. Gabriele D'Annunzio élete.* Budapest, 1943.

- Várszeghy* 1937. *Várszeghy János*: Olaszország. Közlekedés. *Statisztikai Szemle*, 15. (1937) 4. sz. 358–367. o.
- Warren* 1947. *Warren, Harris G.*: Special Operations: Army Air Force Aid to European Resistance Movements, 1943–1945. Air Historical Office, Army Air Forces, 1947.
- Zita* [é. n.] *Zita, Vito*: Le Forze Armate. 2a Armata. In: Regio Esercito 2002–2003. <http://www.regioesercito.it/reparti/fanteria/re2armata.htm> (A letöltés időpontja: 2023. január 26.)
- Zsigmond* 2010a. *Zsigmond Gábor*: A magyar tengeri hajózás a második világháború előtt. *Hadtudományi Szemle*, 3. (2010) 1. sz. 45–52. o.
- Zsigmond* 2010b. *Zsigmond Gábor*: A magyar tengeri hajópark a második világháború kezdetén. *Hadtudományi Szemle*, 3. (2010) 2. sz. 26–33. o.

Balázs Réti

FIUME DURING THE SECOND WORLD WAR, 1940–1945

(Summary)

After 1918, Hungary's former maritime gateway became a major point of conflict between Italian and South Slavic nationalists. After the transitional period of the Free State of Fiume, Mussolini reached an agreement with the Yugoslavs and the city was divided between Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The port was annexed to Italy and lost its hinterland, so its traffic declined significantly between the two world wars. With the entry of Italy into the war in 1940, maritime traffic with countries outside the Adriatic was virtually impossible, fighting in the Mediterranean cut the port off from its traditional trading partners. Following the Axis campaign in the Balkans in 1941, Italy reunited the town with the municipality of Sušak. After the collapse of Yugoslavia, the Hungarian government seriously considered acquiring a potential Adriatic exit at Fiume, however Croatian resistance and the events of the war, as well as increasing partisan activity hindered this plan from coming to fruition.

After the Italian withdrawal in 1943, Fiume was occupied by the Germans, but remained under the administration of the Salò Republic under Mussolini. Over the next year and a half, the Germans deported the Jewish population and the town was heavily bombed by Anglo-Saxon air raids. In the spring of 1945, it was only after fierce fighting that the Yugoslav partisan army managed to capture Fiume, and the invasion was followed by a brutal crackdown on the Italian minority. The city was awarded to Yugoslavia by the 1947 Paris Peace Treaty, by which time a significant part of the Italian population had been expelled. Fiume became a predominantly Croatian city with the South Slavs resettling here, and was revived as a major industrial centre of socialist Yugoslavia and the main seaport of the country under the name Rijeka.

Balázs Réti

FIUME IM ZWEITEN WELTKRIEG, 1940–1945

(Resümee)

Nach 1918 wurde das ehemalige maritime Tor Ungarns zum Hauptkonfliktpunkt zwischen dem italienischen und dem südslawischen Nationalismus. Nach der Übergangszeit des Freistaats Fiume einigte sich Mussolini mit den Jugoslawen, und die Stadt wurde zwischen Italien und dem Königreich Serbien–Kroatien–Slowenien aufgeteilt. Der Hafen wurde an Italien annektiert und verlor sein Hinterland, was in der Zwischenkriegszeit zu einem erheblichen Rückgang des Verkehrs führte. Mit dem Kriegseintritt Italiens im Jahr 1940 wurde der Seeverkehr mit Ländern außerhalb der Adria praktisch unterbrochen, und die Kämpfe im Mittelmeer schnitten den Hafen von seinen traditionellen Handelspartnern ab. Nach dem Balkanfeldzug der Achsenmächte im Jahr 1941 wurde die Stadt von Italien wieder mit der Gemeinde Sušak vereint. Nach dem Zusammenbruch Jugoslawiens erwog die ungarische Regierung ernsthaft den Erwerb eines möglichen Adria-Ausgangs bei Fiume. Dieser Plan konnte aufgrund des kroatischen Widerstands und der Kriegereignisse sowie der zunehmenden Partisanentätigkeit nicht verwirklicht werden.

Nach dem Kriegaustritt Italiens im Jahr 1943 geriet Fiume unter deutsche Besatzung, blieb aber unter der Verwaltung der Republik Salò, die von Mussolini geführt wurde. In den folgenden anderthalb Jahren deportierten die Deutschen die jüdische Bevölkerung, und die Stadt wurde von angelsächsischen Luftangriffen schwer bombardiert. Erst nach heftigen Kämpfen gelang es der jugoslawischen Partisanenarmee im Frühjahr 1945, Fiume einzunehmen, und auf den Einmarsch folgte ein brutales Vorgehen gegen die italienische Minderheit. Im Pariser Friedensvertrag von 1947 wurde die Stadt Jugoslawien zugesprochen, ein bedeutender Teil der italienischen Bevölkerung war zu diesem Zeitpunkt bereits vertrieben worden. Fiume wurde unter dem Namen Rijeka als wichtiges Industriezentrum des sozialistischen Jugoslawiens und als wichtigster Seehafen des Landes wiederbelebt und wurde durch die sich hier ansiedelnden Südslawen zu einer überwiegend kroatischen Stadt.

Balázs Réti

FIUME DANS LA SECONDE GUERRE MONDIALE, 1940-1945

(Résumé)

Après 1918, l'ancien port maritime de la Hongrie est devenu un point de conflit majeur entre le nationalisme italien et le nationalisme yougoslave. Après la période transitoire de l'État libre de Fiume, Mussolini a conclu un accord avec les Yougoslaves et la ville fut divisée entre l'Italie et le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Le port fut annexé à l'Italie et a perdu son arrière-pays, ce qui a conduit à une baisse importante du trafic entre les deux guerres mondiales. Avec l'entrée en guerre de l'Italie en 1940, le trafic maritime avec les pays non côtiers de la mer Adriatique fut pratiquement interrompu et les combats en Méditerranée ont coupé le port de ses partenaires commerciaux traditionnels. Après la campagne des puissances de l'Axe dans les Balkans en 1941, l'Italie a réuni la ville à la municipalité de Sušak. Après l'effondrement de la

Yougoslavie, le gouvernement hongrois a sérieusement envisagé d'acquérir un accès à la mer Adriatique à Fiume. Ce projet n'a pas abouti en raison de la résistance croate et des événements de la guerre, ainsi que de l'activité croissante des partisans.

Après la sortie de l'Italie de la guerre en 1943, la ville de Fiume est tombée sous l'occupation allemande, tout en restant sous l'administration de la République de Salò dirigée par Mussolini. Au cours des 18 mois suivants, la population juive fut déportée par les Allemands et la ville a subi des raids aériens anglo-saxons intenses. Au printemps 1945, ce n'est qu'au prix de violents combats que l'armée des partisans yougoslaves a réussi à prendre Fiume. Leur entrée en ville fut suivie d'une répression brutale de la minorité italienne. La ville a été attribuée à la Yougoslavie par le traité de paix de Paris de 1947. À ce moment-là la grande majorité de la population italienne avait déjà été chassée de la ville. Avec l'arrivée des Yougoslaves, Fiume est devenue une ville majoritairement croate et un centre industriel important de la Yougoslavie socialiste et le principal port maritime du pays.

Балаж Рети

ФИУМЕ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ, 1940–1945 ГГ.

(Резюме)

После 1918-ого года бывшие морские ворота Венгрии стали главной точкой конфликта между итальянским и южнославянским национализмом. После переходного периода Свободного Государства Риека Муссолини заключил соглашение с югославами, и город был разделен между Италией и Королевством Сербов, Хорватов и Словенцев. Порт был присоединен к Италии и потерял внутренние районы, поэтому его оборот значительно снизился между двумя мировыми войнами. С вступлением Италии в войну в 1940-ом году возможность морского сообщения со странами за пределами Адриатики практически прекратилась, бои в Средиземноморском регионе отрезали порт от традиционных торговых партнёров. После балканского военного похода держав Оси в 1941-ом году Италия воссоединила город с поселением Сушак. Вследствии распада Югославии венгерское правительство серьезно занималось получением возможного выхода к Адриатике у Фиуме. Этот план не удалось осуществить из-за хорватского сопротивления и событий войны, а также из-за возрастающей деятельности партизан.

После выхода Италии в 1943-ем году Фиуме оказался под немецкой оккупацией, в то время как оставался под управлением Республики Сало во главе с Муссолини. В течение следующих полутора лет немцы депортировали еврейское население, а город подвергся сильным налетам англосаксонской авиации. Весной 1945-ого года лишь после ожесточённых боев югославской партизанской армии удалось захватить Фиуме, причём за вступлением войск последовала жестокая разборка с итальянским меньшинством. По Парижскому мирному договору 1947-ого года город был присуждён Югославии. К этому времени значительная часть итальянского населения уже была изгнана. Фиуме стал преимущественно хорватским городом благодаря южнославянским поселенцам, а под названием Риека он возродился как значительный промышленный центр и главный морской порт социалистической Югославии.